

*П. Яроцький**

Відношення українських церков і релігійних організацій до розбудови громадянського суспільства

На початку XXI ст. релігійні організації все частіше почали заявляти про себе як діяльні учасники суспільних процесів. Лідери європейських християнських церков декларують свої позиції з широкого кола актуальних суспільно-політичних проблем. Європейським політикам доводиться частіше стикатися з питаннями, які стосуються ролі і місця релігії та церковних інститутів у євроінтеграційних і загалом глобалізаційних процесах. Після оприлюднення Православною Церквою і окремими протестантськими церквами своїх соціальних вчень або більш-менш систематизованих доктрин їхні вірні й послідовники отримали "нове світло", яке рефлексує до сучасного бачення "тенденцій світового розвитку" в умовах глобалізації, євроінтеграції і формування громадянського суспільства. У результаті маємо різні рефлексії, які відображають католицький авангардизм, православний консерватизм і протестантський реалізм у ставленні до широкого кола соціальних, політичних, правових, етичних, культурологічних проблем. Загалом богословсько-філософською домінантою в оцінці розвитку суспільства і ролі у ньому людини як особистості є визначення пріоритетності складових парадигми теоцентризму – антропоцентризму.

Антропоцентризм має ключове значення у змістовному наповненні понятійно-категоріального апарату соціального вчення Католицької церкви, в якому домінують такі антропоцентричні і гуманістичні дефініції як "гідність людини", "розвиток", "солідарність", "субсидіарність", "органічна концепція суспільного життя", "суспільство вільної праці, підприємництва і співучасті", "якість життя", "культура життя". Зрозуміло, що всі ці дефініції змістовно скеровані на формування громадянського суспільства.

Руська православна церква антропоцентризм і теоцентризм вважає онтологічно несумісними, різновекторними поняттями. Громадянське, в сучасному європейському демократичному розумінні, суспільство не влаштує РПЦ, яка бачить розвиток своєї "канонічної території" виключно як регіон "православно-слов'янської цивілізації". Всі ці положення і висновки соціального вчення РПЦ повністю і беззастережно сприймає УПЦ МП. Оскільки УПЦ Київського патріархату поки що не має системно опрацьованого, цілісного і соборно ухваленого соціального вчення, квінтесенцією її оцінок соціального і духовного розвитку українського суспільства править, зокрема, доповідь патріарха Філарета Помісному Собору 9-10 січня 2001 р., а також матеріали Помісного Собору УПЦ Київського патріархату, який відбувся у липні 2004 р., зокрема, Декларація "Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу".

Протестантські церкви в Україні своє сучасне світобачення, зокрема, щодо громадянського суспільства, ґрунтують на антропоцентричній парадигмі, надаючи пріоритетне значення позаконфесійному облаштуванню України, відокремленню церкви від держави і школи від церкви, рівноцінному і рівноправному розвитку в Україні всіх церков і релігійних організацій.

Сутність людини як особистості, права і гідність людини, її роль і місце в громадянському суспільстві, взаємовідносини держави і церкви, громадянського суспільства і церкви, держави і громадянського суспільства, чільною частиною якого стає церква як спільнота релігійна організація, що діє в громадянському суспільстві, а не клерикальна надбудова, що стоїть над громадським суспільством, – ці проблеми по-різному осмислюються Католицькою, Православними і Протестантськими церквами.

Розглянемо дискурс окремих церков в таких парадигмах, які стосуються становлення і функціонування громадянського суспільства.

Світське право – християнська етика. Ця парадигма в "Основах соціальної концепції РПЦ" нероздільна, взаємозалежна, взаємоексплікована. Оскільки система права, яка діє в громадянському суспільстві, підпорядкована не теократичним, а секулярним принципам, то вона, як вважає РПЦ, "несе на собі печать обмеженості й недосконалості", оскільки "досконале й ефективне право можливе лише у релігійному людському суспільстві". Як взірєць для побудови такого суспільства подаються правові засади Мойсеєвого законодавства, викладені у книзі Вихід 20-23 розділи та прокоментовані у книзі "Повторення законів". Відтак, правові засади Мойсеєвого законодавства експлікуються на сучасне правове регулювання, щоб надати йому більшої дієвості у боротьбі з "руйнуванням суспільної моральності і секуляризацією

* *Пр. наук. сп. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, д.філос.н., професор.*

суспільства"¹. Критерієм правоздатності, легітимності й водночас етичності й ефективності визнаються лише "Богом встановлені закони" і правові засади старозаповітної теократичної держави.

На цій основі декларується "пріоритетність релігійного встановлення над світським", оскільки "християнське право принципово надсоціальне"². З цих позицій РПЦ категорично відкидає і принципово не сприймає "секуляризації високих принципів невідчужених прав людини", "автономної свободи людини", що складають фундамент демократичної правочинності у громадянському суспільстві. Сучасні теорії природного, так званого "позитивного права", які є основою секулярного гуманістичного суспільства, богословами РПЦ піддаються критиці саме тому, що вони є демократичними, а не теократичними, антропоцентричними, а не теоцентричними. У зв'язку з цим робиться висновок: "У системі сучасного світського розуміння громадянських прав людина трактується не як образ Божий, а як самодостатній і самовладний суб'єкт. Однак поза Богом існує лише упавша людина"³. Відтак, провівши демаркаційну лінію між християнською етикою і світським правом, РПЦ, в особі Московської патріархії, декларує не лише пріоритетність християнської етики над світським правом, а й цілковиту їхню несумісність, вищість старозаповітних теократичних установлень над національними демократичними законами. Саме з цих позицій відкидається актуальність побудови громадянського суспільства.

Секулярний гуманізм позаконфесійного громадянського суспільства категорично не сприймається сучасними чільними богословами РПЦ. Вони наполягають на тому, що "православ'я і секулярний гуманізм принципово несумісні", оскільки принципи, що повинні сповідувати православні віруючі, і принципи, що сповідують "будівничі Царства Божого без Бога" (тобто громадянського суспільства), "постійно вступають в суперечність".

Протестантські церкви вважають, що майбутнє України – це розвиток громадянського суспільства. У зв'язку з такою перспективою християнська етика не протиставляється світському праву, а секулярний гуманізм як основа громадянського суспільства не ототожнюється з "обезбожненим гуманістичним світоглядом", як це робить, зокрема, православний богослов В. Чаплін⁴. Протестантські церкви вважають, що сьогодні, коли Україна переживає відповідальний період політичної, культурної і духовної трансформації, церкви повинні допомогти суспільству "набути нове, творче обличчя своєї перспективи, яке охоплює і законодавчу сферу". Вирішення цієї проблеми протестантські церкви вбачають у тому, щоб гідність людської особистості не мислилася поза етичними нормами, джерелом яких є християнська етика, і водночас сучасне світське право оцінюється, як "законодавчо закріплений мінімум етичних норм, необхідних для співжиття"⁵.

Підтримуючи становлення правової демократичної держави і розвиток громадянського суспільства, в якому "гармонізується єдність демократичного права, правотворчості, правосвідомості й правозастосування", пізньопротестантські церкви в Україні (баптисти, адвентисти, п'ятдесятники) виступають за гарантування основних прав особистості у світській, секулярній правосвідомості, проти абсолютної свободи держави і проти необмеженої свободи особистості, за політичний і світоглядний плюралізм в неконфесійному громадянському суспільстві, за рівність громадян у своїх конфесійних волевиявленнях.

Справедливий порядок суспільства і держави – так можна визначити соціально-етичну парадигму першої енцикліки Папи римського Бенедикта XVI, названу ним "Deus caritas est" ("Бог є любов"). Основоположний постулат цієї парадигми чітко розмежовує функції держави і церкви, а саме: "Держава не повинна нав'язувати релігію, але повинна бути гарантом її свободи та миру між віруючими різних релігій; Церква ж, як суспільний вияв християнської віри, зі свого боку, є незалежною і на базі віри існує як спільнота, яку держава поважає. Обидві сфери є відокремлені, але завжди взаємодіють між собою"⁶.

Застосовуючи розмежувальність функцій Церкви і держави, Бенедикт XVI висвітлює своє бачення взаємодії політики і віри, суспільної науки Церкви і громадянського суспільства, висунувши таку концептуальну засаду діяльності Церкви: "Очищення розуму і пробудження моральної сили з метою створення справедливого суспільства"⁷. Цю концептуальну засаду діяльності Церкви можна вважати "інновацією" Бенедикта XVI, гаслом його понтифікату. Очевидно, що цей понтифік не буде так наполегливо, ініціативно опрацьовувати нові напрямні соціального вчення Католицької Церкви, як це робив

¹ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. - IV, §3.

² Там само. - IV, §5.

³ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. - IV, §7.

⁴ Чаплин В. Протоиерей. Глобализация и "глобализм": новые возможности, новые угрозы. – М., 2004. – С. 12.

⁵ Церковь христиан – Адвентистов седьмого дня. – К., 2003. – С. 208.

⁶ Benedict XVI. Енцикліка "Deus caritas est". – Warszawa, 2006. – S. 36 (§28).

⁷ Там само. – S. 39 (§28).

його попередник Іван Павло II. Можна сподіватися, що діяльність Бенедикта XVI буде спрямована на збереження церкви від будь-якої політизації в руслі її консервативного розвитку.

Разом з тим Бенедикт XVI вважає, що "справедливий порядок суспільства і держави є центральним завданням політики", оскільки держава, яка не керується справедливістю, перетворюється "у велику банду злодіїв". Політика, за його визначенням, є чимось більшим ніж проста техніка для підтримання публічного порядку, оскільки "джерело і мета політики лежить в справедливості, яка має етичне підґрунтя". "Держава повинна постійно ставити собі питання: як реалізувати справедливість тут і зараз? А це питання висуває ще інше радикальне питання: що є справедливість? Є це проблема практичного розуму; щоб цей розум функціонував як слід, повинен постійно бути очищуваним, оскільки його етичне засліплення, яке виникає внаслідок переваги інтересу і влади, яка його засліплює, є загрозою, яку ніколи не можна виключити"⁸.

Саме в цьому Бенедикт XVI бачить зіткнення політики і віри, а саме "очищення політики вірою", щоб розум "ліпше бачив своє завдання і ліпше бачив те, що йому властиве". Відтак, функцію "очищення політики розумом" Бенедикт XVI надає соціальному вченню католицизму. Функції соціального вчення Церкви, як наполегливо і кількоразово зазначає він, не належить передача державної влади Церкві. Цей папоцезаризм він категорично відкидає. І сучасному громадянському суспільству не надає кшталту теократії.

Бенедикт XVI делегує Церкві місію "брати участь в очищенні розуму і допомагати тому, щоб справедливість тут і зараз була пізнаною і зреалізованою". Таким чином, Церква присвячує себе "очищенню" соціальної справедливості, а держава повинна практично реалізувати соціальну справедливість в суспільстві. Відтак, соціальне вчення Церкви не повинно мати політичної спрямованості, оскільки його завдання – "формувати совість в політиці" і впливати на те, щоб "зростала чутливість на правдиві вимоги справедливості і готовність до протидії" перевагам особистого інтересу і влади.

Відтак, Бенедикт XVI виводить Церкву від безпосередньої участі в розбудові справедливого суспільного порядку. Однак він вважає, що створення справедливого суспільного порядку, державного ладу, громадянського суспільства – це генеральне завдання, яке повинне брати на себе кожне нове покоління. "Церква має обов'язок співпрацювати в цьому процесі через очищення розуму і етичну форматизацію, щоб вимоги справедливості постійно були зрозумілі й політично виконувані". Наполягаючи на такій "сторожовій" ролі соціального вчення церкви, Бенедикт XVI резюмує: "Церква не може і не повинна діяти методами політичної боротьби, щоб збудувати справедливе суспільство. Не може і не повинна залишатися на узбіччі в боротьбі за справедливість. Повинна включатися в цю боротьбу через розумову аргументацію, щоб пробудити духовні сили, без яких справедливість не зможе утвердитися і розвиватися. Соціальна справедливість не є справою Церкви, оскільки повинна реалізуватися за допомогою політичних чинників. І все ж Церква глибоко зацікавлена справою будівництва справедливості через відтворення інтелігенції і людської волі на вимоги добра"⁹.

Генеральним напрямком діяльності Церкви є харитативна діяльність. І ця діяльність, вважає понтифік, має сприяти утвердженню соціальної справедливості. І тут, крім церкви, специфічна роль відводиться державі. Проте держава, яка все визначає і над всім панує, яка все бере на себе, зрештою, "перетворюється в бюрократичну інстанцію". Відтак, за визначенням Бенедикта XVI, суспільству потрібна "не держава, яка все встановлює і над всім панує, а "держава, яка добачає і підтримує ініціативи різноманітних суспільних сил, що поєднують спонтанність і близькість до людей потребуючих. Церква є однією з цих життєвих сил: в ній пульсує динаміка любові, збуджувана Духом Христа"¹⁰. Таким чином, безпосередню участь у встановленні справедливого суспільного порядку, у розбудові громадянського суспільства папа відводить "вірним Церкви" – світським людям, які як "громадяни держави своїм особистим внеском в суспільній, господарській, правотворчій діяльності органічно сприяють зростанню спільного добра"¹¹.

Українська Православна Церква Київського патріархату в останні 2-3 роки на соборному рівні обговорює **проблеми, викликані глобалізаційними і свроінтеграційними процесами**. Характеризуючи сучасні тенденції європейської цивілізації, патріарх Філарет акцентує увагу на тому, що ХХ століття завершилося секуляризацією суспільного життя, з якого релігію остаточно витіснено на приватну периферію. "Релігія як світогляд та інститут, - вважає патріарх Філарет, - остаточно втратила свою роль у політичній, соціальній і культурній сферах. Сучасне суспільство зорієнтоване насамперед на матеріальні

⁸ Beneduct XVI. Есукліка. Цитована праця. – Там само.

⁹ Beneduct XVI. Есукліка. Цитована праця. – С. 37 (§29).

¹⁰ Там само. – С. 38 (§29).

¹¹ Там само. – С. 39 (§29).

цінності, а професійна діяльність не залежить від світогляду, релігійної віри, моральних устоїв"¹². Сучасний стан релігії в європейській цивілізації патріарх Філарет характеризує як кризовий, а європейську цивілізацію як таку, що сформувалася на засадах нехристиянського гуманізму, а тому перестала бути християнською. Оскільки християнська цивілізація "передала питання віри і свободи до сфери вільного волевиявлення громадян", то, на думку патріарха Філарета, це "привело до політеїзму або до релігійного поліформізму, якого світ ще не знав". Глава УПЦ Київського патріархату звинувачує секулярну культуру і європейську цивілізацію у тому, що вона "відкрила двері східним релігіям", "викинула із суспільного життя християнство", "проголосила загальнолюдську мораль основою громадянського суспільства". Відтак висновки патріарха Філарета про можливі наслідки євроінтеграції для України позначені біблійним есхатологізмом і апокаліптичним алармізмом, оскільки порівнюються до наслідків будівництва Вавилонської вежі¹³.

У Декларації Помісного Собору УПЦ Київського патріархату "Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу", яку було соборно ухвалено 15 липня 2004 р., зазначається, що Україна не може знаходитися осторонь загальновідомих процесів так званої глобалізації, під якою розуміється створення у світовому масштабі однорідного духовного, економічного та інформаційного простору. У Декларації констатується, що "Церква не може не висловити свого занепокоєння тим, що глобалізація супроводжується процесами, які входять у суперечність з християнством"¹⁴.

Що турбує Церкву, з чим вона не може погодитися, проти чого категорично виступає? По-перше, Церква вважає, що "глобалізація веде до становлення у суспільній свідомості рівнозначності всіх релігій" (отже, Церква не може погодитися з основоположним принципом міжнародних, зокрема європейських, правових актів, що стосуються свободи совісті, релігії і переконань). По-друге, Церква вважає, що відбулася "підміна християнства еклектичною позаконфесійною духовністю" (отже, Церкву турбує, що свою духовність, свою культуру, свою свідомість людина ХХІ століття вже не пов'язує лише з релігією чи приналежністю до будь-якої Церкви). По-третє, у зв'язку з інтеграцією України в європейську спільноту, Церква застерігає "від спроби в руслі загальносвітових процесів витіснити християнство і Церкву як соціальний інститут суспільного життя"¹⁵.

Дійсно, у сучасній Європі (Німеччині, Італії, Франції, Іспанії, Португалії, Австрії, Бельгії та інших країнах) немає такого публічного єднання влади і релігії, держави і церкви, як, скажімо, в постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні, Росії та Білорусі, коли приміром президент, прем'єр-міністр чи інші високопосадові особи демонструють свою конфесійну однаковість, спільність чи причетність під час публічних, церковних чи державних акцій, подій, заходів.

Ознаки духовної кризи європейського і українського суспільства Помісний Собор УПЦ Київського патріархату бачить у тому, що економічна і політична інтеграція України до європейських структур "наближає український народ до європейського духовного простору". Оскільки "європейське і українське суспільство проходять через кризовий період свого розвитку", то небезпека для України в процесі євроінтеграції полягає у тому, що "для християнської цивілізації притаманна глибока духовна криза", яка поглибить духовну кризу в Україні. Оскільки, як записано в Декларації Помісного Собору, "український народ переживає тенденцію до духовного відродження", то завдяки євроінтеграційним процесам не тільки українське суспільство може збагатитися досягненнями європейського досвіду, але й західне суспільство може збагатитися духовними скарбами українського народу. Це було б чудово! Але українському народові потрібно насамперед здобути це "духовне відродження", яке в умовах затяжної кризи православ'я в Україні є надто проблематичною справою.

У Декларації Помісного Собору УПЦ Київського патріархату сконцентрована увага на "свободі і правах людини" (європейська модель свободи), з одного боку, і "відповідальності перед Богом", - з іншого. Церква бачить у неадекватній постановці цієї проблеми причини духовної кризи суспільства, а відтак і небезпеку від євроінтеграції. Оскільки в Об'єднаній Європі свобода і права людини посідають пріоритетне місце у розвитку демократії, то Церква бачить небезпеку в тому, що "пропаганда безвідповідальної свободи, боротьба за права людини сполучена із замочуванням або відкиданням її обов'язків", і це є "однією з основних причин суспільних негараздів"¹⁶. Свобода і права людини без відповідальності перед Богом не

¹² Православний церковний календар 2002 р. Видання патріархії Української православної Церкви. – С.104.

¹³ Там само. – С. 105.

¹⁴ Голос Православ'я. – 2004, №15 (135).

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

мають сенсу, зазначається у Декларації Помісного Собору, оскільки в цей спосіб "людина ставить себе і свої інтереси в центр життя, вважаючи отримання задоволення головною метою свого існування"¹⁷.

Відтак, з онтологічних засад православ'я, які набувають ригористичного есхатологічного сенсу, євроінтеграція для України загрожує духовною небезпекою. Подальший рух європейської цивілізації, а за нею і українського суспільства в напрямку набуття людьми споживацького світогляду неминуче, вважає Помісний Собор, "приведе до їхнього руйнування, яке буде прискорюватися екологічними катастрофами та поглибленням протиріч між європейською та іншими цивілізаціями"¹⁸.

І все ж головна небезпека від євроінтеграції для України вбачається в іншому, істотнішому. Церкву турбує, що вже зараз в середовищі провідних європейських націй відчувається посилене бажання відмовити християнству в суспільному впливі, замкнути його в рамках приватного життя. І тому ставиться такий діагноз духовної кризи християнської церкви у зв'язку з перспективою України інтегруватися в Європу: "Відмова від сформованих християнством духовних і культурних традицій європейської цивілізації, яскравим прикладом якої є вперте небажання згадувати в основоположному документі Європейського Союзу (йдеться про прийняту Європейським Союзом Конституцію - П.Я.) про християнське коріння Європи, штовхає цю цивілізацію ще ближче до глибокої кризи і розпаду"¹⁹. Таким чином, помісний Собор поставив перед Церквою та її вірними генеральне питання: чи варто інтегруватися в Європу, яка переживає глибоку духовну кризу і стоїть перед прірвою розпаду християнської цивілізації? Зрештою, саме так ставиться це актуальне питання й духовними авторитетами Руської православної церкви - священноначалієм Московської патріархії. Здається, на цій висхідній точці сучасної геополітики обидві Православні церкви України об'єдналися. Православ'я дотримується традиційного есхатологічного мислення, а католицизм, намагаючись в душі "аджорнаменто" евангелізувати церкву і через евангелізовану церкву евангелізувати світ, соціалізує своє віровчення, наближає його до проблем сучасного світу і проблем сучасної людини.

Позиція протестантських церков в Україні щодо глобалізаційних процесів і відповідно євроінтеграції відзначається гнучкістю, реалізмом, широким, а не вузькоконфесійним поглядом на ці проблеми сучасного світового розвитку. У цьому сенсі чітко й послідовно сформульована вона, скажімо, в соціальній концепції Церкви АСД: глобалізація (а відтак, і євроінтеграція) розглядається як нове явище в світовій історії, як новий етап світового співтовариства. Така об'єктивна оцінка ґрунтується на тому, що глобалізація охоплює всі сфери людського життя, об'єднуючи політичні, економічні й соціальні процеси світового соціуму. Створення єдиного інформаційного простору, розширення економічних, наукових і культурних зв'язків – все це, вважає Церква АСД, прискорює хід історії. Підштовхують рід людський до об'єднання і негативні фактори – загроза глобальної екологічної кризи, міжнародна злочинність і тероризм, нові небезпечні хвороби, які загрожують цілим континентам, і багато іншого. Все це, як зазначено в "Основах соціального вчення Церкви АСД в Україні", засвідчує про необхідність термінових скоординованих зусиль усіх народів і держав.

Разом з тим, оцінюючи об'єктивні й загальнокорисні факти глобалізації, протестантські церкви звертають увагу і на негативні тенденції: зростаючу матеріалізацію інтересів сучасного людства; моделювання інтересів і запитів населення за допомогою засобів масової інформації; спроба реконструювання релігійно-державних союзів.

Своє завдання в умовах глобалізації і євроінтеграції протестантські Церкви вбачають у зміцненні таких світоглядних і морально-етичних основ, як: активна життєва позиція і участь віруючих у всіх творчо значимих процесах сучасного суспільства; молитва про дарування мудрості й успіхів українським державним діячам у сфері глобальної, зокрема євроінтеграційної, політики з урахуванням національних інтересів України; неучасть в антиглобалістських програмах та інших екстремістських діях.

*К.Гудзик**

Нова національна доктрина Москви і Україна

В квітні в цього року в Москві відбувся десятий Всесвітній російський народний собор, на який з'їхалося дві з половиною тисячі учасників як із регіонів Росії, так і з-за кордону. Тема Собору — «Віра.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Так само.

¹⁹ Там само.

* *Кореспондент газети "День", друкується за публікацією в газеті.*